

Türkiye-Avrupa Birliği Ortaklık İlişkilerinin Hazin Sonu (*)

Yrd. Doç. Dr. Aydın FINDIKÇI(*)

Giriş

Türk ve Avrupa Birliği (AB) kamuoyunun önemli bir bölümü, (yani hükümetlerin, basın, sivil kitle kuruluşlarının, akademik çevrelerin vb. önemli bir kısmı) AB-Türkiye Ortaklık İlişkilerinin ekonomik, siyasi, sosyal ve hukuksal boyutlarını tartışırken, her nedense bu ilişkinin geçmişini çoğu zaman unutma ve hatta görmezden gelme eğilimi içine giriyorlar. Bu eğilim özellikle de son beş yıl içerisinde öylesine bir ivme kazandı ki, Türk kamuoyu neyin doğru neyin yanlış veya eksik olduğunu dahi ayrı edemez duruma geldi. AB-Türkiye Ortaklık İlişkisinin geçmişini görmezden gelen veya bu ilişkinin ayrıntılarını iyi bilmeyen çevrelerin konu hakkında "düşünce" ileri sürmeleri!, hem kamuoyunu yanıltıp kafaları bulandırmaya hizmet ediyor hem de (dolayısıyla) Türkiye'nin AB ile karşılıklı ilişkilerinin olumlu yönde gelişmesini bir şekilde sekteye uğratiyor.

Türkiye'nin dönemin Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ile 12 Eylül 1963 tarihinde imzaladığı Ankara Anlaşması (AA) ile, bir 'Ortaklık İlişkisi'

(*) Kafkas Üniversitesi İktisad ve İdari Bilimler Fakültesi, Dekan Yardımcısı ve Öğretim Üyesi.

kurulmuş oldu (AA metni için bkz.Amtsblatt, Europäischen Gemeinschaft, Nr. L 217/3587ff vom 29. Dezember 1964). Türkiye'nin AET'nin devamı olan şimdiki AB ile AA'nın 1964 yılında yürürlüğe girmesinden beri yürütmekte olduğu Ortaklık İlişkinin bu yüz yılın başında dahi beklenen olumlu sonucu (Türkiye'nin AB normlarına daha da uyumlu hale gelmesi ve AB'ne tam üye olması gibi) vermemiş olmasını bile, başta AB çevreleri olmak üzere, konu hakkında "düşünce" ileri süren Türk kamuoyunun büyükçe bir bölümü, (bu işi özellikle numaracı cumhuriyetçiler iyi beceriyor) Türkiye'ye fatura ediyorlar. Avrupa'daki ırkçı ve faşizan eğilimleri görmeyenler, Türkiye'yi sırf kültürel, dinsel ve coğrafi farklılıklarından dolayı dışlayanları bilmek istemeyenler, rekabet gücü yüksek Türk ihraç ürünlerini kendi pazarlarına sokmamak için özel gayret sarf edenleri tanımayanlar, söz konusu Türkiye olunca mangalda kül bırakmıyorlar. Kendi vatanını yabancılara jurnal etmek, bazıları için demokrat ve insan hakları savunucusu olmanın kıstası olarak algılanıyor. Ve kendi vatanlarını dışa jurnal edenler ve Türkiye'ye karşı yapılan çok yönlü suçlamalar, gereksiz eleştiriler, ticari amaçlı insan hakları ihlali suçlamaları vb. bazen öylesi bir boyut kazanıyor ki, buna "Avrupalılar" dahi hayret ediyor. Ve Avrupalılar bunun adına kraldan çok kralcı olma diyorlar.

Oysa hem AB ve hem de AB üyesi ülkelerin kamuoyları, kendi içindeki sorunlarını tartışırken sürekli olarak kendi ulusal çıkarlarını ön planda tutuyorlar. Hiçbir Avrupalı kendi vatanını ve ulusal çıkarını dış ülkelere şirin gözükmek için jurnal etmiyor. Almanya'nın her hangi bir konudaki ulusal çıkarı (örneğin AB Parasal ve Ekonomik Birlik tartışmalarında olduğu gibi) söz konusu olduğunda, bir Alman komünisti ile bir Alman Nazi sempatizanı aynı saflarda yer alıyor ve ben Almanya'nın çıkarı için düşünüyorum" diyebiliyor. Oysa, Türkiye'ye gereksiz saldırmak, Türk askerini ve Türk siyasetini olur olmaz boyutlarda eleştirmek, bazılarınca ekmek kapısı olmuş. "Demokrat olmanın" ve AB normlarında bir "kafa yapısına" sahip olmanın kıstasını kendi ülkelerini dışarıya şikayet etmede arayanlar, yine de Türkiye'de büyük imtiyaz sahibi çevrelerden oluşuyor. Adı yolsuzluğa karışmış, ihale takipçiliği yapmış, devleti dolandırmaktan hüküm giymiş ve teröre taşeronluk yapmış bir çok anlı şanlı gazeteciler, insan hakları ve dolandırıcılık gibi konularda ve

AB Türkiye ilişkilerinde televizyonlarda ahkam kesiyorlar.

AB-Türkiye ilişkilerinin krizli olmasının asıl nedenleri üzerinde duran bu çalışmanın amacı da, AB'nin 'Ortaklık Politikası'nı ve Türkiye'ye yansımalarını biraz yakından irdelemeye yöneliktir. Uzun zamandır kriz ve bunalımlarla dolu olan AB-Türkiye Ortaklık İlişkilerinin temelinde, AB'nin "Ortaklık Politikası" ve onun dışlayıcı araçları yatmaktadır.

AB'nin kendi iradesiyle oluşturduğu "Ortaklık Politikası", üçüncü ülkelerle (kendisine tam üye olmaya) yaptığı (Türkiye örneğinde olduğu gibi) ikili "Ortaklık Anlaşmalarının" (OA) temelini oluşturmaktadır. AB-Türkiye Ortaklığının bunalımlı ve krizli yıllarla dolu olmasının en önemli nedenlerinin başında AB'nin "Ortaklık Politikası" gelmektedir. Ve bu "Ortaklık Politikası" Türkiye pratiğinde iflas etmiştir. İflas eden AB'nin bu "Ortaklık Politikası", özellikle de Helsinki Zirvesi (konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Fındıkçı, Aydın, 2000) ve Katılım Ortaklığı Belgesi (KOB) süreçlerine denk düşen gelişmeler dikkate alındığında daha da bir anlam kazanmıştır. Helsinki Zirvesi ve KOB ile Türkiye'ye AB tarafından yapılan dayatmaları sağlıklı ve doğru anlamının yolu, hiç şüphesiz ki, Türkiye-AB Ortaklık İlişkisinin tarihini doğru bilmekten geçer.

1. Batı Avrupa Entegrasyonu ve Nedenleri

Bugün, AB olarak bildiğimiz siyasi ve iktisadi oluşumun ciddi anlamda temelleri ilk kez (Batı) Almanya, Belçika, Fransa, Hollanda, İtalya ve Lüksemburg tarafından, 1950li yılların başında atıldı. Ve bu girişimin İkinci Dünya Savaşı sonrası döneme denk gelmesi, belki de AB'nin kendi adına başarılarla dolu olan geçmişinde tarihi bir şanstır.

AB'nin başarı grafiği çizilirken, İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşan şartları doğru tahlil etmek gerek. Dönemin AET'si gibi ciddi bir oluşumun başarısı veya başarısızlığı, dönemin şartlarının olgunluğuna bağlıydı. Dolayısıyla dünyanın "sosyalist" ve "kapitalist" kamplara bölündüğü bir ortamda, ekonomik ve daha sonra da AB gibi siyasal bir birleşmeye varacak bir Birliği hayata geçirmek yine dönemin şartları içinde ele alınmalı. Bu Birliği isteyenlerin konumları ve bu nedenleri yakından incelendiğinde, AB'nin "Ortaklık Po-

litikası" ve bu politikanın hedefleri de daha kolayca anlaşmış olur. AB'nin "Ortaklık Politikası", AB'yi, sadece kendi kıtasında değil, tüm dünyada önemli bir siyasi ve ekonomik güç haline getirmeyi hedefliyordu, ki bu amaç da zaten ulaşılmış durumda. Dünya da siyasi ve ekonomik alanda önemli bir güce sahip olma inancının vermiş olduğu motivasyon, AET'nin oluşumunda önemli etkenlerden birisi olduğu aşikârdır. Buna ek olarak yine dünya ticaretinin önemli bir bölümünü karşılıklı ticari ilişkilerinde gerçekleştirecek inancı taşıyan AET kurucu üyeleri, kuracakları bir birlik sayesinde, dünya ticaretinde de söz sahibi olmanın avantajlarını yakalayacaklarına inanıyorlardı. Bundan başka bir de dönemin şartları, AET gibi bir kurumun oluşumunu gerekli kılıyordu. Zira bu girişim dünyanın ideolojik bölünme ve aynı zamanda iki farklı siyasi ve askeri kampa ayrılmış olması olgusu, dönemin şartlarında daha da bir anlam kazanıyordu. Onun içindir ki, eskinin AET'si kurulmasına neden olan gelişmelerin temelinde, İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı ve yol açtığı olgular yatmaktadır tezi yanlış olmasa gerek.

AET kurulmadan önce her iki sistem de kendi taraflarının örgütlendiği "Doğu" ve "Batı" bloğu şeklinde örgütlenerek önemli bir güç olma çabalarında epeyce bir mesafe almışlardı. "Sosyalist" ve "Kapitalist" olarak dünyanın kamplaşması, bugünkü AB'nin temellerinin atıldığı dönemde de yapılan anlaşma ve girişimlerin hem çerçevesini, hem özünü, hem içeriğini ve hem de nedenlerini önemli ölçüde tayin ediyordu. AET'yi kuran ülkeler, uzun vadede düşünüldüğünde, sadece kendi aralarında ekonomik ve politik bir bütünleşmenin gerçekleşmesiyle yetinmeyip, aynı zamanda AET kurucusu olmayan, ancak AET'yi kuran ülkelerin de kendi politik, ticari ve ekonomik çıkarlarına hizmet edebileceği ülkeleri de kendilerine çeşitli anlaşmalar yoluyla bağlamanın yollarını arıyorlar ve bunun gereğine inanıyorlardı. AET'nin "kapitalist" düzeninde yer alıp da kurucusu olmayan ülkeler ile yakın işbirlikleri, bloklaşan dünyada her haliyle AET'nin çıkarına denk düşüyordu. Kendi aralarında birleşerek 'ortak' olan AET kurucu ülkeleri, doğal olarak kendi ürünlerini pazarlayacak yeni 'pazarlar' bulmanın planlarını yapıyorlardı. Üretim fazlasını veya çeşitli ulusal teşvikler sonucu maliyeti düşük ürünlerini ihraç ederek ulusal gelirlerini yükselten AET kurucu ülkeleri, üçüncü ülkeler açısından üretim maliyeti yüksek bazı ürünlerin üretimini de frenleyerek o ülke-

lerde hem istihdam eksikliğine ve hem de AET'ye bağımlılık makasının daha da açılmasına neden oluyorlardı. Bunun da yolu kendilerini "Ortak" diğerlerini de "Pazar" haline getirebilecek bir entegrasyon modeli seçerek bunun gereklerini yerine getirmeden geçtiğinin farkındaydılar.

1990lı yılların başında dağılma sürecine giren eski Sovyetler Birliğini "Batı Avrupa'ya karşı bir tehdit" (Bkz. Hasse, Rolf, S. 325) unsuru olarak gören AET kurucu üyeleri, hem kendi oluşumlarına ve hem de bu oluşumun başarısında önemli bir paya sahip olacak olan üçüncü ülkelere yönelik izleyecekleri "Ortaklık Politikasının" oluşumuna büyük bir özen gösteriyorlardı. Ve bunu yaparken de, kendilerine bağlamayı düşündükleri ülkeler ile de yapacakları ikili ve çok yönlü anlaşmalarını içerik ve perspektiflerinin ayrıntılarını belirlemeye çalışıyorlardı. Bundan dolayı, AET gibi siyasi ve ekonomik hedefleri belli olan bir girişimin belirlediği hedeflere ulaşmada, kendinden olmayan ancak kendi amaç ve hedeflerine önemli katkılar sunabilecek ülkeleri kendine bağlamanın de "mantıklı" ne "haklı" bir nedeninin olacağı muhakkaktır.

Sovyetlerin varlığı Batının nazarında Avrupa ve dünya barışı için bir tehdit unsuru oluşturduğundan, hiç kuşkusuz bu tehdidi etkisiz kılmak gerekiyordu. Bu tehdidin yok edilmesi Batı Avrupa'nın önemli hedeflerinden biri idi. Buna ek olarak bir de, Avrupa'da barışın bir daha tehlikeye düşmemesi ve Avrupa kıtasında bir savaşın artık bir daha çıkmaması(*) için gereken adımların atılması gereği, AET kurucularının malumuydu. Batı bu hedefine ulaşmanın yegane aracı olarak da kendi aralarında kuracakları bir ekonomik ve politik birliğin (entegrasyonun) gerekliliğine inanıyordu. Bundan dolayı, dünyanın ikiye bölünmüşlüğü sonucu farklı temellerde oluşan ve gelişen çı-

(*) AET'nin kurulmasında en önemli nedenlerinden biri de Avrupa'da yeni bir savaşın çıkmasını önlemektir. Ama olmadı ve eski Yugoslavya'da savaş patladı. Sanki bu savaş Avrupa'da değil de dünyanın bir başka yerinde oluyormuş gibi bir tavır sergileyen AB, Yugoslavya'da yapılan soykırıma resmen göz yumdu. Hem demokrasinin hem de faşizmin beşiği olan Avrupa, gerçek yüzünü eski Yugoslavya'da çıkan soy kırım içerikli savaşta bir kez daha göstermiş oldu. Zaten Yugoslavya'daki soykırım amaçlı savaşın patlak vermesinde de Almanya'nın eski Dışişleri Bakanlarından HansDietrich Genscher'in ve dolayısıyla Almanya'nın sorumluluğu büyüktür.

kar ve beklentilerin olduğu dikkate alınmadan, Batı Avrupa'daki entegrasyon hareketlerini sağlıklı bir şekilde tahlil etmek kesinlikle mümkün değildir. (bkz. Goralczyk, Dietmar: S. 37.)

1950li yıllarda temelleri atılan günümüzün AB'nin oluşumunda "komünizm tehlikesi" (Gimbel, John, S. 11) ve Avrupa'da "barışı garanti altına alma" gerekçesine ek olarak birde Batı Avrupa'nın kendi nüfus alanlarını genişletme girişiminin olduğunu hatırlamada fayda var. Bu hedeflere ulaşmanın yegane yolu da yeni bir bloklaşmadan, bölgesel bir entegrasyondan geçiyordu. Batı Avrupa devletlerinin bu amaca tek başlarına ulaşmaları dönemin şartlarında mümkün gözükmüyordu. Bundan dolayıdır ki, Almanya'nın meşhur sosyal demokratlarından ve AB bünyesinde uzun yıllar hizmet vermiş bürokratlardan biri olan Otto Schmuck, Batı Avrupa'daki bütünleşme çabalarını "var olan farklı ulusal çıkarların genel kabul görür devletler üstü kurum ve yöntemlerle bertaraf edilmesi" (Schmuck, Otto, S. 10.) şeklinde özetlerken elbette haklıydı.

Sovyetlerin ikinci dünya savaşı sonrası, başta Bulgaristan olmak üzere bazı Balkan ülkeleri ve Doğu Avrupa'nın neredeyse tamamını kendi politik hegemonyası altına alma girişimlerinin olduğu biliniyordu. Bunun için de Sovyetlerin kendi askeri ve ekonomik paktını oluşturması kendileri açısından gerekli ve yerinde atılmış adımlardı. Ancak Sovyetlerin bu girişimi, Batılılar tarafından, dünya barışının ve Batı Avrupa'nın geleceğini tehdit eden birer unsur olarak algılanmasına neden olan önemli gelişmelerdi. AET kurucu üyeleri nazarında Sovyetlerin dünya barışını ve ekonomik istikrarını tehlike ve tehdidine karşı Avrupa'nın yeniden yapılanması her geçen gün bir zorunluluk haline gelmişti. Bundan dolayıdır ki, Batı Avrupa'daki entegrasyon öncü ve taraftarlarının asıl amacı, Avrupalıların ekonomik refahının sağlanmasından ziyade, Avrupa barışının garantiye alınmasına yönelikti (Bkz. Schmuck, Otto, a.g.e. S. 10.) Ve güdülen bu amaç da 25 Temmuz 1952'de yürürlüğe giren "Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu" (AKÇT) sözleşmesinin hemen giriş (Preambel) bölümünde açıkça yazılmıştır. Buna göre, "dünya barışı yalnızca yaratıcı ve tehlike arz eden tehlide karşı uygun çabalarla eminleştirilir"⁵ (bkz. Preambel des EGKS-Vertrages, S. 145ff.). İkinci Dünya Savaşı sonra-

sının olağanüstü politik ve ekonomik gelişmeleri, Batı Avrupa'da "Ekonomik ve Politik Birlik" gibi oldukça yeni bir oluşumun kurulmasına büyük bir alt-yapı oluşturuyordu. Bu olgu, AKÇT'nun giriş bölümünde tespit edilen amaçta büyük oranda katkı sunmuştur. Bu gerçek, Batı Avrupalılar açısından, kendi aralarında birleşme çabalarının olgunlaştığı anlamına geldiğinden, ekonomik alanda da gerekli birleşme adımlarının atılma süreci, 9 Mayıs 1950 tarihli Schuman Planı'na uygun bir biçimde daha da hızlandırıldı.

2. Batı Avrupa Entegrasyonunun Ticari Amaçları

Batı Avrupa Entegrasyonu, kurucu üyelerin ticari ilişkiler önündeki engelleri aşamalı olarak ortadan kaldırılarak, bu ülkelerin hem Avrupa kıta ticaretindeki hem de dünya ticaretindeki pay ve etkinliğini artırmayı hedefliyordu. Bunun için gerekli olan ilk şart, ticari alandaki işbirliğini pekiştirmek, ticari engelleri ortadan kaldırmak ve bu işbirliğini giderek ortak bir plan sisteme oturtmaktı. Ve bu, erişilmesi zorunlu olan (veya istenen) hedefe ulaşmasının yegane yolu idi. Hedef ve kuralları belli olmayan ve ortak kurallar çerçevesinde işlemeyen bir ortak Pazar, Avrupa pazarının parçalanmışlığının önemli bir nedeni idi. Pazar güçleri ve ticari aktörlerin dağınıklığı, hem ekonomik verimsizliğin hem de ülkeler arası ticaretin arzu edilen aşamaya gelmesi önündeki önemli nedenlerin başında geliyordu. Avrupa pazarının parçalanmışlığı, ülkelerin birbirleriyle ticari ilişkilerindeki yüksek ithalat ve ihracat vergilerinin uygulamadaki varlığı ve bu ilişkideki olumsuz etkinliği ve bir de ülkelerin ulusal karakterli korumacı ticaret politikaları, Avrupa kıtasındaki ticaretin gelişmesi önündeki en büyük engellerin bir başka yönünü teşkil ediyordu. Hiçbir Avrupa ülkesi, karşılığı olmayan ticareti iyileştirici ve geliştirici bir uygulamaya tek başına yanaşmıyordu. Hiçbir ülke, yakın komşuları ile ticari ilişkilerinde tek taraflı her hangi bir taviz vermeyi düşünmüyordu. Yine hiçbir ülke tek başına, İkinci Dünya Savaşının neden olduğu Avrupa'da ki mevcut ticari sorunların altından kalkabilecek durumda değildi. Dünyanın "sosyalist" ve "kapitalist" kamplara bölünmüşlüğü, dünya ticareti için harekete geçmesi gereken kaynakların hem israfına yol açmış ve hem de bu kaynakların verimliliğini düşürmüştü. Mevcut kaynakları Avrupa'da harekete geçirmek, hiçbir Avrupa ülkesinin tek başına başarması mümkün değildi.

Avrupa'da ki mevcut ekonomik sorunların çözümü ve yine buna bağlı olarak Avrupa pazarının koordineli dışa açılımı, amaçlanan bu Pazar için ortak kurum ve oluşumların kurularak devreye sokulmasıyla mümkün olurdu. Roma Anlaşmaları, özellikle de Avrupa Ekonomik Topluluklarını kuran anlaşmalardan AET-Anlaşması (diğer bir deyimle Roma Anlaşması) 1958'de yürürlüğe girmesiyle bu alanda olumlu adımlar atılarak belli başlı başarılar elde edilmeye başlandı. Ve böylelikle de AET'ye kurucu üye olarak (Batı-Almanya, Belçika, Fransa, Hollanda, İtalya ve Lüksemburg) taraf olan ülkelerin ulusal ekonomilerinde canlanma ve daha verimli bir sürece geçilmenin yanı sıra, Avrupa pazarı da kademeli olarak dışa açılmaya başladı. Avrupa pazarının ticari-politik amaçlı dışa açılımı, Albert Satz'a göre "üretim yapısının verimli hale getirmedeki bir stratejinin ve öylelikle de ulusal rekabet kabiliyetinin dünya pazarında güçlenmesine yönelik" (Satz, Albert: S. 13.) bir girişimdir. Bu doğru tespitten de anlaşılacağı üzere, Avrupa Ortak Pazarının oluşumu ve bunun üçüncü ülkelere karşı "açılımı", özünde Avrupa pazarlarının daha da verimli hale getirilmesine ve rekabet yeteneğinin daha da güçlenmesine hizmet etmeye yönelik bir girişimdi. Bunun içinde kurulacak bir ortak pazarın varlığına ve bu pazarda malların, hizmetlerin, sermayenin ve bir de iş gücünün serbest dolaşımının sağlanması gerekiyordu. Bu da, karşılıklı ticari ilişkiler önünde önemli engeller teşkil eden gümrüklerin ve miktar kısıtlamalarının aşamalı olarak ortadan kaldırılarak, üçüncü ülkelere karşı uygulanması gerekli olan bir Ortak Gümrük Tarifesinin (OGT) tespit edilmesini beraberinde getiriyordu. Yani AET-Anlaşması bir Gümrük Birliği (GB) kurmayı gerektiriyordu.

Ekonomik entegrasyon modellerinden biri olan GB, 1955 yılında Messina'da toplanan AKÇT'nin dışişleri bakanları zirvesinde dile getirildiği üzere, üye ülkeler arası ticari engelleri tedricen ortadan kaldırmaya ve üçüncü ülkelere karşı bir OGT uygulamaya yönelikti (bkz. Erschliessung der Aussenminister der Mitgliedsstaaten der Montangemeinschaft anlaesslich ihrer Tagung in Messina am 1. und 2. Juni 1955). Tek tek ülkelerin kendi pazarlarını koruma altında tutma eğilim ve girişimleri, İkinci Dünya Savaşı sonrası hem Avrupa ve hem de dünya ticaretinin liberalleştirme girişimleri önünde önemli bir engel teşkil ediyordu. Batı Avrupa ülkelerinin ekonomik bütünleşmeleri,

karşılıklı ticari ilişkilerinin tarifeli ticari engellerin tedricen ortadan kaldırılması hem karşılıklı ticareti geliştirecek ve hem de Satz'a göre "en azından Batı Avrupa'daki ulusal korumacılığı bertaraf edecektir" (bkz. Albert, Satz.a.g.e., S. 15.). GB olmadan bölgesel karakterli Batı Avrupa Entegrasyonunu ve dolayısıyla Birliğe üye ülkelerin ticaret hacim ve ilişkilerini geliştirmek dönemin şartlarında kesinlikle mümkün değildi. Bu gerekçeden dolayı, 1958 yılında yürürlüğe giren Roma Anlaşmasının (RA) yürürlüğe girmesinden sonraki ilk on iki yıl sonrası (RA'nın 8 maddesinde (Avrupa Topluluğu Anlaşmasının 7.maddesi) sanayi ürünleri için ön görülen GB, ön görülen geçiş sürecinin bitiminden evvel, 1.7.1968'de gerçekleşmiş oldu. Bu tarihten itibaren dönemin AET' sini kuran ülkeler, AET-Anlaşmasının 116. maddesinde ön görüldüğü şekliyle, OGT'sini üçüncü ülkelere karşı uygulayarak ortak dış ticaret politikasını hayata geçirmektedirler. Ancak 31.12.1969 yılında, RA' da ön görüldüğü üzere "Avrupa Ortak İç Pazarı" kurulamadı. AB'nin bu önemli projesi ancak 1.12.1992 tarihinde gerçekleşebildi.

Bugünkü AB'nin temellerini atan AET'nin en önemli ticari amacı, yukarıda açıklandığı üzere, bir GB (AET-Anlaşmasının 9. maddesi) kurmaktır. Onun için AET' yi özünde bir GB anlaşması olarak görmek hiç de yanlış olmaz. GB hem üye ülkelerin ticari ilişkilerini geliştirecek ve hem de akılcı bir uygulama ile "dışa karşı açılarak" kendi iç pazarını rakip ülkelere ve ürünlere karşı korumaya gidecekti. Bu tespit, AET Anlaşmasının 2. maddesi ile uyum içinde. Söz konusu madde de, AET üyesi ülkelerin ilişkilerini karşılıklı olarak geliştirmeye ve yoğunlaştırmayı sağlamaya yöneliktir.

RA'nın yürürlüğe girmesiyle beraber, AET ülkeleri, kendi ticari-politik ilişkilerinin çıkarı gereği, üçüncü ülkelere ticari, ekonomik ve politik ilişkilerini yeni anlaşmalar çerçevesinde yeniden düzenleme yoluna gittiler. Bu amaca yönelik uygulamalar etkilerini ve meyvelerini 60lı yılların başında göstermeye başladı. Bu uygulamaya giderken de, mümkün olduğunca çok sayıda ülke ile ikili ve karşılıklı anlaşma imzalanmaya gidildi. Ve bu anlaşmaların GATT kurallarına uyulmasına da özen gösterildi. Bu anlaşmaların temelleri dönemin Fransa Dışişleri Bakanı Robert Schuman'ın 9 Mayıs 1950 tarihli girişimi ile 18 Mayıs 1951 yılında Paris'te imzalanan AKÇT (Anlaş-

ma Metni için bkz. Bundesgesetzblatt 1952, S. 447) 1957 tarihli EURO-ATOM ve yine 1957 tarihli AET Anlaşmalarında (Roma Anlaşması) atıldı.

3. Avrupa Birliği Ortaklık Politikası ve Üçüncü Ülkelerle İkili Anlaşmalar

RA' da öngörülen ticari-politik hedeflere uygun ve AET üyelerinin ekonomik çıkarlarına denk gelen olguları ikili anlaşmalar yoluyla pekiştirmek için gerekeni gerçekleştirmek üzere AET büyük bir çaba içindeydi. Üçüncü ülkelerle yapılacak olan ikili anlaşmalar, AET'nin her yönüyle arzuladığı bir gelişme idi. Bu anlaşmaların amacı; anlaşmaya taraf olan ülkeleri AET'ye ekonomik, ticari ve mali alanlarda bağımlı hale getirmek ve AET'nin hem politik hem de ekonomik ve ticari etki alanını genişletmektir. AET'nin genişlememesi, AET açısından ölü doğan bir bebek olacaktı. AET için genişleme, nüfus alanlarını genişletmenin yanı sıra, kendi içinde de güçlenmesi demektir. AET'nin genişlemesi Batı Avrupa Entegrasyonuna yeni bir dinamik kazandırdı. Ve bu dinamik, AET kurulmadan önce, bazı AET kurucu üyelerinin (örneğin Fransa, Hollanda ve Belçika gibi) RA öncesi sömürgesi konumundaki Afrika, Karabiyen ve Pasifik (AKP) ülkelerinin bağımsız kalmalarından sonra da bu ülkeleri kendilerine yeniden bağımlı hale getirmenin yolunu açıyordu. Aynı politik amaç, AET'nin Akdeniz ülkelerine yönelik uygulamalarında da mevcut. Şimdi aynı Fransa, Osmanlı İmparatorluğunun kendi vatandaşlarına (Ermenilere) 1915 yılında soy sıırım yaptığını suçlaması ve iddiasında bulunuyor^(*). Oysa Fransa, 1960lı yıllara kadar hem askeri, politik, ticari ve ekonomik hem de kültürel alanlarda dahi soykırıma uğrattığı onlarca mazlum halkı (Cezayir örneğinde olduğu gibi) geçmişte dönemin AET'sine şimdinin de AB'sine ve dolayısıyla kendisine yeniden sömürge yapmasının meşru ze-

(*) Türkiye'nin 1915 yılında Ermenilere soykırım uyguladığını sadece Fransa ve benzeri görünürdeki dış güçler iddia etmiyor. Buna benzer bir iddia, merkezi Almanya'nın Hamburg Şehrinde bulunan "Öger Tur" ve "ATT Seyahat" (Öger-Tours/ATT-Reisen) adlı turizm şirketinin sahibi Vural Öger adlı şahsın başkanlığını yaptığı "Alman Türk Vakfı" tarafından yayımlanan ve sayın Vural Öger'in adı geçen şirketleri tarafından finanse edilen bir kitap da ileri sürülüyor. "Türkiye ve Türklerin Tarihi Atlası" (Atlas zur Geschichte der Türkei und der Türken) adını taşıyan bu kitabın 57. ve 58. sayfalarında Türk-

minini yaratıyor. Ve bunun için de AET ortak politikalar geliştirerek uygulamaya koyuyor. Ve bu ortak politikaların (Ortaklık Politikası, Ortak Dış Ticaret Politikası ve Yardım Politikaları gibi) hukuksal temelleri de RA'nın 113. ve 238. maddelerinde tespit edilmiştir.

Roma Anlaşmasının 3. maddesi (k) bendi, 113. madde ve devamı, 227. ve 228. maddeleri AET'nin, yani AB'nin üçüncü ülkelerle "Ortaklık Politikası" çerçevesinde imzaladığı "Ortaklık Anlaşmaları"nın hukuksal dayanağını oluşturmaktadır. Bu temelde imzalanan anlaşmalar ise farklı içerik ve farklı perspektiflere sahiptir. Ve bugün AB, sayıları 100'ü aşan ülke ile ikili anlaşmalar yaparak bu ülkelerde diplomatik temsilciliklere sahiptir. AB tarafından kurulan bu ağ, yıldan yıla daha da genişlemektedir. Bunun için de AB üçüncü ülkelerle ya yeni anlaşmalar (Orta Avrupa ülkeleriyle yapılan Avrupa Anlaşmaları, Kafkas ve Orta Asya Ülkeleri ile yapılan İş Birliği Anlaşmaları gibi) imzalama ya da ikili ilişkilerini genişletme (Türkiye ile GB veya Helsinki Zirvesi sonucu verdiği boş vaatler veya Katılım Ortaklığı Belgesinde olduğu gibi ağır ödümler içeren gelişmeler gibi) yoluna gidiyor.

lerin tarihindeki önemli olayların kronolojisini veriliyor. **Kitabın 58. sayfasında ise "1915 yılında Ermeniler Doğu Anadolu'dan sürgün edildi ve katliama uğradı" (1915: Massaker und Vertreibung der Armenier aus Ostanatolien)** iddiasında bulunuluyor. Sayın Vural Öger'in başkanı olduğu "Alman-Türk Vakfı" adına çıkan bu kitap, Hamburg Eyalet Milletvekillerinden Dr. Michael Ackermann adlı şahıs tarafından derlenerek adı geçen vakıf tarafından 1999 tarihinde bastırılmış. Bu kitaptaki "Ermeni katliamı" iddiası neye dayanıyor? Ücretsiz dağıtılan bu kitabı Sayın Vural Öger niçin finanse etmiştir? Sayın Vural Öger'de, "Bugün koskoca Türkiye iki üç tane IMF adamının kontrolü altına geçmiş durumda. Bir Türk olarak bundan rahatsızlık duyuyoruz... Turizm sektörü 11-12 milyar döviz getirecek. Turizme elbirliği ile sarılmamız lazım" (Milliyet, 25 Şubat 2001) türlü demeçler veriyor. Sayın Vural Öger, bir Türk olarak IMF'den rahatsızlık duyuyorsa, Türklerin 1915 yılında Doğu Anadolu'da yaşayan Ermenileri "sürgüne göndererek katliama uğrattığı" palavrasını yaymak için finansmanını ve yayımını üstlendiği kitaptan rahatsızlık duymuyor mu? Turizmi destekleyeceğiz diyen sayın Başbakan ile turizme el birliği ile sarılmamız diyen sayın Vural Öger'in niyetleri aynı olmasa gerek. Sayın Vural Öger'in Türkiye'nin olanaklarından yararlanarak elde ettiği serveti ile Türkiye düşmanlarının kaynak gösterdiği kitabı finanse ederek çok geniş bir çevreye yaymasının manası ve bunun karşılığı acaba ne olsa gerek?

4. Roma Anlaşmasının 238. maddesi ve Avrupa Birliği'nin Ortaklık İlişkileri

AB'nin üçüncü ülkelerle ekonomik, politik ve ticari alanlarda ikili ilişkiye girmede baş vurduğu kaynak hep RA ve bunun söz konusu maddeleri olmuştur. Üçüncü bir ülke ile "Ortaklık İlişkisi" söz konusu olduğunda, AB adına AB Komisyonu tek başına yetkili kurumdur. AB'yi temsil eden AB Komisyonu, RA'nın 238 maddesi: "Komisyonun bir veya birden fazla devlet veya uluslar arası kurumla anlaşmaya gidebilir " demektedir. Bu uygulamayı AB kendi tarihinde ilk kez, 60lı yılların başında, ikisinde aynı zamanda birer Akdeniz ülkesi olan Türkiye ve Yunanistan örneğinde gündeme getirdi. Bu uygulamanın anlaşmadaki adına da, tarafların karşılıklı hak ve yükümlülüklerinin anlaşma yolu ile belirlendiği, anlaşmaların içerik ve perspektiflerine de bakılarak farklı organlarda eşit oranda temsil edildiği bir anlaşma türüdür (Hollenweger, Peter. S. 123) denildi. Sözü edilen bu eşitlik elbette ki, AB Komisyonu veya Bakanlar Konseyi gibi AB organları için söz konusu değildir. AB ile "Ortaklık İlişkisi" içinde olan ülkeler ile ilgili hayati kararlar (örneğin mali yardım, tam üyelik, AB'nin genişleme veya yeni üyelerle ikili anlaşmalar gibi), anlaşmaya taraf olan ülkelerin temsil edilmediği AB'nin kendi organlarıncı konuşulup karara bağlanır. 1963 yılından beri Türkiye'nin başına gelenler bu tezimize acı ve bir o kadar çarpıcı bir örnektir. AB'ne "Ortak Üye" olan ülke, kendisi ile ilgili konuları, AB ile beraber oluşturduğu "Ortaklık Konseyi" toplantılarında dile getirme hakkına sahiptir. Ancak yine Türkiye örneğinde olduğu gibi taraflar, politik nedenlerden dolayı ikili ilişkilerinde uzun yıllara varan soğukluk yaşıyorlar ve dolayısıyla "Ortaklık Konseyi" toplanamıyor. Böylece kesilen diyalog sunucu "Ortaklık Konseyi" toplantılarında görüşülüp karara bağlanması gereken konular yıllara yayılıyor ve erteleniyor. Bu durumda "Ortak Üye", AB'ne kendisi veya AB ile ilgili konularda öneri ve düşünce ileri sürmeden de mahrum kalıyor. Buna karşın, AB, "Ortak Üye" ile ilgili her türlü olumlu veya olumsuz kararı söz konusu olan ülkeyle görüşme ihtiyacı duymadan kendi organlarında görüşüp karara bağlayarak yürürlüğe koyabiliyorlar (Lüksemburg ve Helsinki Zirve ve KOB kararları örneğinde olduğu gibi). Bu anlamda Türkiye AB İlişkilerinde sorumlu Başbakan Yardımcısı ve ANAP Genel Başkanı sayın Mesut Yılmaz'ın Tür-

kiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu'nun yayın organı "İşverene" verdiği demeç ibret vericidir. "AB Dışişleri Bakanlarınca son şekli verilen Katılım Ortaklığı Belgesi 7-8 Aralık' da Fransa'nın Nice kentinde yapılacak olan doruk toplantısında onaylanarak resmîyet kazanacaktır" diyen sayın Mesut Yılmaz, (İşveren. Aralık 2000, S. 2.) AB Dışişleri Bakanlarının, Türkiye ile ilgili hayati bir konuyu kendi aralarında görüşüp son şeklini vererek bunu Türkiye'nin onayı ile yürürlüğe koyduğunu itiraf ediyor. Hani bunun "Ortaklığı". "Ortak Üye" ile ilgili alınan kararlarda, "Ortak Üye" kendisine yönelik AB kararları hakkında başta kendi kamuoyu olmak üzere Avrupa kamuoyuna yönelik politik çıkarılı açıklamalarda bulunarak tepkisini dile getirmeden öte bir tavır sergileyemiyor. Türkiye bu konunun en iyi örneğidir. Türkiye, 1963 tarihli Ankara Anlaşmasından beri, kendi geleceği ve çıkarı yönünde AB karar mekanizmalarının hiç birinde yer almamış, Avrupa ile bütünleşmeden ziyade, yanlış politikaları sonucu, büyük ATATÜRK'ün sayesinde ve zamanında Avrupa kamuoyunda oluşan iyi imajını da çok ucuza harcayarak Avrupa'dan hızla uzaklaşmıştır.

Türkiye AB ili Ankara Anlaşmasının doğal bir sonucu olan GB (Ortaklık ilişkisinin geçiş sürecinin son aşaması) ilişkisine rağmen, AB'nin Ortak Dış Ticaret Politikası (ODTP) ve bu politikaların ticari araçlarının tespiti ve uygulanması prosedürüne bile dahi değil ve karar alma ve alınan karara etki yapma hakkına da sahip değildir. Türkiye'nin tek işlevi, AB tarafından ODTP alanında alınan kararları üçüncü ülkelere karşı ödün vermeksizin uygulamaktır. Yani kraldan çok kralcı olmak gibi bir şey. Başkalarının aldığı kararları kendi komşusu ve dostluk ilişkisi içinde olan ülkelere karşı uygulayan bir Türkiye'nin kendi haklı davalarında dahi yalnız kalmışlığının nedenlerini anlamak artık büyük bir beceri gerektirmeyecek kadar açık ve nettir.

5. Avrupa Birliği Ortaklık Politikasının Tanımı

AB, bugüne kadar onlarca ülke ile "Ortaklık Anlaşması" (OA) imzalamış olmasına rağmen, yine de "Ortaklık Politikası"nın tanımını, ne imzaladığı anlaşmalarda ve nede kendi yazılı belgelerinde tam olarak yapabilmiş değil. Belki de bunun nedenlerinin başında ikili ilişkilerinin temellerini atan anlaşmalarda kendi lehine esnekliği yakalamak ve kendisini bir şekliyle bağlaya-

cak ödünlerin altına girmeme kararlılığı gelmektedir. "Ortaklık" deyimi, sadece AB tarafından değil, uluslar arası hukukunda, Avrupa ve devletler hukukunda da bir birine denk gelebilecek düzeyde tanımlanmamıştır. Bu deyim tanımı farklı kurumlarca birbirlerinden değişik biçimlerde verilmiştir. Örneğin bir Avrupa Konseyi ve OECD "Ortaklık" deyimini, hukuksal bir biçim olan yarı üyelik anlamında olağan dışı üyelik (bkz. Wolfram, Dieter, S. 20.) olarak anlıyor. Buna karşın, milletler hukukunda ise "Ortaklık", uluslar arası kurumlara, hak ve yükümlülüklerle iştirakte kısıtlı haklara sahip ve tam üyeliği hedefleyen özel bir statü (Beckmann, Albert, S. 255.) olarak tanımlanıyor. "Ortaklık" deyiminin benzer bir tanımı da Avrupa Adalet Divanının aldığı bir kararda (bkz. 30.9.1987 tarihli Avrupa Adalet Divanı Kararı, Sig.Rspr. EuGH 1987, S. 3719.) veriliyor. Bu karara göre "Ortaklık": üçüncü ülkeler ile özel ve ayrıcalıklı ilişkiler kurarak, "Ortak Üye"nin Topluluk Sistemine kısmi iştirakini sağlayarak karar alma mekanizmasının dışında tutulmasıdır. Bu tanımlama, AB-Türkiye Ortaklık İlişisine daha yakına benziyor. Yani bu ilişkinin adı kağıt üzerinde "ayrıcalıklı", uygulamada ise "dışlayıcıdır".

AKÇT" da ise "Ortaklık", tarafların eşit bir biçimde uzun vadeli üstlendikleri hak ve yükümlülüklerin paylaşıldığı, "Ortaklık" çerçevesinde aynı seviyede olduğu ve bu yapının gereği olan özel organlarda aynı hak ve yükümlülüklere sahip olarak irade belirleme (bkz. Hollenweger, Peter, S. 123.) olarak tanımlanmış. Gabler'in ekonomi sözlüğünde ise "Ortaklık", ekonomik anlamda, özel ekonomik amaçlar için bir nevi sözleşme veya bir araya gelme (Gablers Wirtschafts-Lexikon. Band 1. A-B, S. 359.) olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımlama, AB ile üçüncü ülkeler arasında imzalanan OA'nın bir çoğuna uymaktadır. Buna karşı, yukarıda aktarılan "Ortaklık" tanımlamalarının hiç birinde AET'yi kuran RA'da rastlanmıyor. RA, sadece "Ortaklık" ile ilgili birkaç düzenlemeye yer veriyor. RA'da sadece "Ortaklığın" hukuksal temeline değiniliyor. Bu hukuksal temele göre de "Ortaklık", bir anlaşma biçiminde algılanıp uygulamaya konuyor. RA'da ki söz konusu hukuksal temel tarafların karşılıklı olarak hak ve yükümlülüklerinin içeriğini kapsamaktadır ki bu da anlaşmadan anlaşmaya (AET'nin 283 veya 113 maddeleri gibi) ve ülkeden ülkeye (Avrupa veya Avrupa dışı bir başka ülke) değişiklik gösteriyor.

6. Roma Anlaşmasının 238. Maddesindeki Ortaklık Politikası ve Amacı

RA' nın 238. maddesinde öngörülen "Ortaklık", sadece karşılıklı ilişkilerdeki ticari hareketlerin çerçevesini tespit etmiyor. Bu "Ortaklık" aynı zamanda, karşılıklı ilişkilerin tümünü de ilgilendiriyor. "Ortaklık" ilişkisi, taraflar arasındaki sosyal ve kur politikaları alanlarından teknik veya finans alanlarına kadar her alana atıfta bulunmaktadır. RA' nın 238. maddesi dikkate alınarak imzalanan OA, (ki Türkiye ile AET arasında 12 Eylül 1963 günü imzalanan Ankara Anlaşması-Ortaklık Anlaşması- bu madde kapsamındadır) başından beri ya tam üyeliği hedefler (AA 28. maddesi) ya da tam üyeliğin yerine geçebilecek ayrıcalıklı ekonomik işbirliği ilişkisini (Malta, Kıbrıs Rum Kesimi örneklerinde olduğu gibi) hedefler. Yine bu OA, Malta, Türkiye ve Yunanistan örneklerinde olduğu gibi temeline ya bir GB'ni ya da Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri (Çek Cumhuriyeti, Macaristan ve Polonya gibi) ile imzalanan Avrupa Anlaşmalarında olduğu gibi serbest bölge kurmayı oturtur.

OA, ticari-politik işbirliklerinden başka bir de yakın ekonomik ve mali işbirliği (mali protokoller) alanlarını da kapsar. Bu anlaşmalar genelde zaman ve mekan bakımından sınırsızdırlar ve bundan dolayı da oldukça esnek bir yapıya sahiptirler. Bunun dışında bir de RA'nın 238. maddesi çerçevesinde imzalanan OA'da, yine RA'nın 237. maddesinde olduğu gibi, özellikle de tam üyelik açısından coğrafi bir ayırım yapılması söz konusu değildir. Zira RA'nın 237. maddesine göre sadece bir Avrupa ülkesi, AB'ne tam üye başvurusunda bulunabilir. Bundan da anlaşılacağı üzere, Avrupa ülkesi olmayan devletlerin AB' ne tam üye olmaları bir yana, tam üye olabilmek için müracaat etme hakkına dahi sahip değiller. Oysa Türkiye, 14 Nisan 1987 tarihinde AB Komisyonuna tam üyelik başvurusunu RA'nın 237. maddesi gereği yapmıştı. Ve bu tam üyelik başvurusu o zaman hiç bir itiraza maruz kalmadan AB organlarınca (AB Komisyonu) kabul edilerek gereği yine AB organlarınca (AB Bakanlar Konseyi) yerine getirilmişti. Bu gerçek de göz önünde bulundurulduğunda, Aralık 2000 tarihli Helsinki Zirvesi ile "Türkiye'nin bir Avrupa ülkesi olduğu ilk kez kanıtlanmış oldu" demek, cehaletin tatlı bir örneği, Türkiye'nin de talihsizliği olsa gerek. Oysa, 12 Eylül 1963 tarihli Ankara Anlaşması, dönemin AET Komisyonu tarafından, "Türkiye'nin Avrupa'da ki en-

tegrasyon ve genişleme hareketleri içinde birlikte etkin bir biçimde katılarak özgür dünya'da ki tüm politik ve ekonomik örgütlere iştirak etmenin kararlılığı" (ayrıntılı bilgi için bkz. Belletin der EG, 1/1965, S.20) olarak ilan edilmiştir. Yine dönemin AET Komisyonu Başkanı Prof. Dr.Walter Hallstein, Türkiye'nin bu kararlılığını "Avrupa'nın bir parçası"(Hallstein, Walter. Belletin der EG, 1/1965, S. 21) olmasının doğal bir sonucu olarak algılanması gerektiğinin altını çizmişti. Herşeyden önemlisi de, dönemin AET Bakanlar Konseyi Başkanı sıfatıyla Alman Kurt Schmücker'in Ankara Anlaşmasının imza töreninde yaptığı konuşmasıdır. Helsinki Zirvesi ve KOB'den 38 yıl önce "Türkiye, tarihiyle, hedefleriyle, ATATÜRK'ün arzuladığı biçim ve hükümetiyle Avrupa'ya aittir" diyen Kurt Schmücker (ayrıntı için bkz. Schmücker, Kurt, Belletin der EG, 1/1965, S. 20), Helsinki sonrası ve KOB ile "Türkiye nihayet Avrupa'nın bir parçası" veya "Helsinki zirvesi ile nihayet Avrupalılığımız teyit edildi" gibisinden değerlendirmeler, kamuoyunu yanıltmaya ve siyasi bezirganlık yapmaya yönelik yanlış ve Türkiye aleyhinde sonuçlara neden olabilecek girişimlerdir.

7. AB-Türkiye Ortaklık İlişkisinin Amacı

Türkiye'nin stratejik önemi, 12 Eylül 1963 tarihli Ankara Anlaşmasının, RA'nın 238 maddesi çerçevesinde imzalanmasında önemli bir neden olmuştur. Bunun dışında, AA'nın imzalanmasında RA'nın 238 maddesine atıfta bulunulmasının her hangi bir başka özel nedeni yoktur.

Ankara Anlaşmasının (OA) 1. maddesi 2. bendinde "Ortaklığın" amacı açıkça tespit edilmiştir. Buna göre "Ortaklığın" amacı;

- Türk halkı ile Topluluk halkları arasında daha da yakınlaşan ilişkiyi daha da yoğunlaştırmak;
- Türkiye'de ekonomik gelişmeyi teşvik ve Türkiye-AB ticari ilişkisini dengeli geliştirmek;
- Türkiye'deki yaşam şartlarını iyileştirmek;
- Türk ekonomisi ile Topluluk ekonomisi arasındaki dengesiz mesafeyi azaltmak ve

- Türkiye'ye ekonomisini inşa etmek için gerekli yardımı sağlamaktır, şeklinde özetlenebilir. Yukarıda ki amaçların dışında bir de, AA'nın 28. maddesinde Türkiye'nin şimdiki AB'ne tam üyeliği öngörülmüştür.

Bu amaca yönelik de yine AA'nın 2. maddesi, Türkiye ile Topluluk arasında GB'nin gittikçe gelişen bir şekilde kurulmasını öngörmektedir. Yine AA'nın 10. maddesi GB'nin Türkiye ile Topluluk arasında;

- ithalat ve ihracatta gümrük vergileri ve eş etkili vergi ve resimleri;
- miktar kısıtlamalarının kaldırılması;
- Türkiye'nin Topluluğun üçüncü ülkelere uyguladığı OGT'nin kabulü ve
- Türk mevzuatının Toplulukça dış ticaret konusunda uygulanan sair mevzuata uyumlaştırılması

şeklinde tanımlanmaktadır. Ve öngörülen bu GB, AA ve KP'de ön görüldüğü şekliyle AB-Türkiye Ortaklık İlişkisinin geçiş sürecinin bitimi olan 31.12.1995 yılında gerçekleşmiş oldu. Bunun için 6 Mart 1995 tarihinde bir GB Protokollü (GB Protokollü metni için bkz. Europäische Union: Interinstitutionelles Dossier Nr. 95/0101. (ACC). 7092/95, Brüksel, 9. Juni 1995) Türkiye ile AB arasında imzalanarak 1.1.1996 tarihinde yürürlüğe girdi.

"Ortaklık" sadece yakın politik işbirliğini değil, aynı zamanda taraflar arasında da ekonomik işbirliğini geliştirmeyi öngörüyordu. Ayrıca OA'da karara bağlanan amacın gerçekleşebilmesi için, Topluluk Türkiye'ye somut mali yardımlarda bulunacak ve Türkiye'nin dış ticaretini geliştirecek uygulamaları devreye sokacaktı. Bu karardan da anlaşılacağı üzere AB-Türkiye Ortaklığının amacı, "Türk ekonomisinin hızlandırılmış gelişmişliğini sağlamak" ve ayrıca "Türk halkının çalışma seviyesinin ve yaşam standartlarını yükseltmek". Ve bu amacın da uzun vadeli hedefi, yine OA gereği, Türkiye'nin şimdiki AB'ne tam üyelik şartlarının olgunlaşmasını sağlamaktır. Bu karar doğrultusunda yapılacak tek tespit şudur: Ankara Anlaşmasının (OA) nihai amacı, Türkiye'nin AB'ne tam üyeliğini sağlamaktır. Bundan dolayı, Ankara Anlaşmasını tam üyelik yerine geçebilecek alternatif bir belge olarak algılamak

yanlıştır ve yersizdir. AA'nın dışındaki başka anlaşmaların altına imza atmak, bu anlaşmaların gereklerini yerine getirmek için çaba harcamak Türkiye'nin Avrupa ile bütünleşme bedelini ödemenin mümkün olmama noktasına getirmeye yönelik girişimlerdir. Avrupa'nın bu girişimine Türkiye'nin çanak tutması, ister istemez zihinlere ATATÜRK'ün "Ey Türk Gençliği..." diye başlayan o tarihsel ve onurlu Gençliğe Hitabı gelmektedir.

AA'nın tespit edilen nihai amacını (Türkiye'nin tam üyeliği) gerçekleştirmek için de, 1970 tarihli Katma Protokol (Katma Protokol metni için bkz. Zusatzprotokoll, Amtsblatt der Europäischen Gemeinschaft, Nr. L 217/ 3687 ff, vom 29. Dezember 1964) da dahil olmak üzere çeşitli uygulamalara gidildi. AB-Türkiye Ortaklık İlişkinin geçiş dönemini düzenleyen Katma Protokol (KA)'ün 2 ila 6. maddeleri, malların serbest dolaşımı ile esaslarını belirlemektedir. Buna göre malların serbest dolaşımı başlığı altında; birinci bölümde belirtilen GB uyarınca, KP'ün 7-10. maddeleri gereği Türkiye ve Topluluğun, aralarında sanayi ürünleri ticaretinde gümrük vergileri ile eş etkili vergileri kaldırmaları ve yine KP'ün 17-20. maddelerinde de Türkiye'nin Topluluğun OGT'ni kabul etmesi kararlaştırılmıştır. KP'ün ikinci bölümünde (madde 21-30) ise Türkiye ve Topluluğun aralarında miktar sınırlamalarını kaldırmaları karara bağlanmıştır. KP, AA'na ters düzenlemelerle doludur. Bunların en önemlilerinde biri ise, aynen RA'da olduğu gibi, AA'da da GB mal ticaretinin tümünü kapsar hükmüne rağmen, KP sadece sanayi ürünlerini GB kapsamına alarak, tarım ürünleri ticaretini kendi ayrıcalıklı tarım politikasına dahil etmiştir.

AA'nın hükümleri yakından incelendiğinde kolayca görülecektir ki, bu Anlaşma GB'den de öteye giden bir ekonomik entegrasyonu hedeflemektedir. AA yapı itibariyle AET'yi kuran RA ile aynı özellikleri taşımaktadır. Ekonomileri gelişmiş ülkelerin birbirleriyle GB veya daha başka ekonomik bütünleşme gibi konularda ortak adım atmaları bu ülkeler arasında ticareti yaratıcı etki doğurması doğaldır, olağandır. Türkiye'yi AB'nin "Ortaklık Politikası" kapsamında AB ile bir GB sürecine sokmak, GB'nin ticareti yaratıcı etkisini beklemek saflıktır, cahilliktir. Böylesi bir ilişkinin, Türkiye aleyhine sonuçlar vermesi yadırganacak bir olgu ve beklenmedik bir gelişme değildir. 1996'den beri AB-Türkiye dış ticareti incelendiğinde, Türkiye'nin dış ti-

caretinde sürekli AB lehine açık verdiği görülecektir. Devlet İstatistik Enstitüsünün 1999 yıllığında verdiği rakamlardan da anlaşılacağı üzere, 1995 yılında 16 860 564 Amerikan Doları olan Türkiye-AB ithalatı 1998 yılı sonu itibariyle 24 074 702 Amerikan Dolarına çıkarak Türkiye'nin AB karşısındaki dış ticaret açığının hızla büyümesine neden olmuştur. Buna karşın da aynı dönemde Türkiye-AB ihracatı ise 11 078 005 Amerikan Dolarından 13 498 026 Amerikan Dolarına kadar küçük çaplı bir gelişme gösterebilmiştir. Bu rakamlar, GB'nin kimin lehine hangi ticari ve ekonomik sonucu doğurduğunu gözler önüne sermektedir.

Türkiye-AB Ortaklık İlişkileri boyunca, AB Türkiye'ye vaat ettiği mali yardımları bile zamanında ve karara bağlandığı şekliyle yerine getirmedi. Bu iki yüzlülüğüne de kah Yunanistan vetosunu kah terörist grupçukların tehdidini bahane olarak gösterdi. Örneğin AB'nin Almanya, Belçika, Fransa, Hollanda ve İtalya gibi üyeleri, kendi topraklarında beslediği teröristlere yaptıkları masrafların yarısını bile Türkiye'ye karşı var olan hükümlülüklerine rağmen vermediler. Örneğin Almanya'nın bazı Eyaletleri, Türkiye karşıtı terörist ve din taciri gruplara verdiği milyonlarca DM'lık maddi yardımla, Türkiye'de yüzlerce yeni iş yerlerinin açılmasına, teröre kurban giden gençlerin hayatta kalmasına ve dolayısıyla Türk ekonomisinin gelişmesine doğrudan yardımda bulunmuş olurdu.

AB'nin Türkiye'ye yaklaşımını çok doğru ve yerinde bir değerlendirmesini yapan Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı aynen şöyle diyor: "Topluluk ayrıca, Gümrük Birliği kapsamında yer almayan Ortak Tarım Politikası (OTP) ürünlerinde de gümrük vergilerini 1.11.1987 tarihinde kaldırmış ancak gümrük vergilerinden daha da etkili olan ve OTP çerçevesinde uygulanan prelevman, asgari ithal fiyatı ve kota gibi korumacı tedbirleri uygulamaya devam etmiştir. Topluluk, 1982'den itibaren Türkiye menşeli birçok tekstil ve hazır giyim ürünlerinde Türk Özel Sektörü ile yıllık müzakerelere dayalı gönüllü kısıtlama sistemi getirmiştir. Bu sınırlamalar mevcut ortak rejimin hükümlerine aykırıdır. Diğer yandan, AT'ye ithalatta kayda değer artış gösteren Türkiye menşeli kalemlerde Topluluk anti-damping tedbirleri almakta ve bu önlemi yoğun bir şekilde uygulamaktadır (Türkiye 1990'da, Japonya, Kore ve ABD'nin önünde, aleyhine en çok soruştur-

ma açılan ülke konumunda idi). Türkiye ile Avrupa Topluluğu arasındaki damping sorunlarının öngörülüşken, Topluluk tarafı söz konusu uygulamaları Ortaklık ilişkileri dışına taşıyıp kendi mevzuatı çerçevesinde yürütmektedir" (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu. Ankara 1995, S. 79). Tüm bu gerçeklere rağmen, özellikle de güzel Türkiye'miz adına AB ile ilişkileri yürüten ve bu konuda etkin demeçler veren sayın yetkililerin, AB'ne gereken tepkiyi vermemeleri anlaşılır değil.

AB'nin "Ortaklık Politikası" Türkiye örneğinde her haliyle iflas etmiştir. Bu iflasta, AB'nin 70li yıllardan itibaren üçüncü ülkelerle imzaladığı Ortaklık Anlaşmaları, Tercihli Ticaret Anlaşmaları, Ticaret ve İşbirliği Anlaşmaları, Topluluk tarafından Türkiye'ye AA ile verilen ticari ve mali "ayrıcılık" tayin edici bir rol oynamıştır. Tüm bu tavizler Türkiye'ye Toplulukça verilmiş olan kotalar vb. gibi "ayrıcıklı" uygulamaların altını oyararak anlamsızlaştırmıştır. AET, Türkiye'ye 1963 tarihli AA ile verdiği ticari ve mali tavizlerin benzeri ve aynısını da başka ülkelere verdiğiinden, Türkiye'nin avantajı sıfırlanmış oldu. 60lı yıllarda AET tercihli rejimi piramidinin tepesinde olan Türkiye, 70li yıllardan sonra bu piramidin en alt sıralara kaydırıldı. Türkiye ve AET ile ortaklık veya ticari işbirliği anlaşmaları imzalayan ülkeler, birbirleriyle işbirliği yolları araştırmaktan ziyade, kendi ürünlerini AET pazarlarına sunma yarışına girdiler. AET'nin "Ortaklık Politikası" Türkiye'yi, kendi bölgesindeki ülkelerle ticari ilişkiler geliştirmede ve bu ülkelerle yakın iş birliğine gitmesini büyük oranda engellemiştir. AA ile Türkiye-AB ortaklık ilişkisinin hazırlık süresince Türk tarım ihraç ürünlerine (kuru incir, fındık, kuru üzüm ve tütün) tanınan ayrıcalıklılık (kotalar), 70li yıllardan itibaren Türkiye'nin ihracatındaki payının da azalmasıyla daha da anlamsızlaştı. 1981 yılında AB'ye üye olan Yunanistan tarafından da üretilen ve ihraç edilen Türkiye'nin bu rakip malları, geleneksel Türk ihraç ürünleri açısından da ciddi bir sorun teşkil etmeye başladı. Türkiye-AB Ortaklık İlişkisinin hazırlık dönemi öncesi ve sonrası karşılıklı dış ticaret rakamları karşılaştırıldığında, Türkiye lehine "Ortaklıktan" kaynaklanan bir gelişmenin olmadığı görülecektir. 1964-1969 yılları Türkiye-AB Ortaklık İlişkisinin "hazırlık dönemini" kapsamaktadır. Bu dönemde, AA'nın hedeflerinin tam aksine, dönemin

AET'sine Türkiye'nin ihracatı çoğalacağına sürekli azalmış ve Türkiye'nin de AET'den yaptığı ithalat da azalacağına sürekli yükselerek Türkiye'nin AET ile dış ticaret açığı bir çığ gibi büyümüştür. 1964 yılında Türkiye'nin AET'ye İhracatındaki payı %43,3 iken bu oran 1969 yılında %40,1'e inmiştir. Aynı yıllarda ise Türkiye'nin AET'den ithalatı % 56,7'den %59,9'a yükselmiştir (rakamlar için bkz. DPT, Statistical Indicators 1923-1990, S. 293-2943). Oysa, "Ortaklığın" amacı, Türkiye'nin AET'ye yönelik yaptığı dış ticaretinde Türkiye'nin ihracatını teşvik etmek ve dolayısıyla Türkiye lehine olumlu gelişmeler kaydetmektir. "Ortaklık" ilişkisinden sonra, özellikle de 1996 yılından itibaren, yani GB sayesinde, Türkiye-AB dış ticareti de ortaklığın hazırlık döneminde olduğu gibi, sürekli olarak AB lehinde Türkiye aleyhinde fazlalık vermektedir. Özetle, gerek 1963 sonrası ve gerekse de GB Protokolünün yürürlüğe girdiği 1996 yılı sonrası ve 2001 yılı da dahil olmak üzere, AB-Türkiye dış ticaretinde söz konusu 'Ortaklık İlişkisi' dolayısıyla ekonomik, mali ve ticari alanda her hangi olumlu bir gelişme Türkiye lehine kaydedilmemiştir. Türkiye, bu 'Ortaklık İlişkisi'nden hep zararlı çıkmış ve AB ülkelerine karşı dış ticaretinde sürekli açıklık vermiştir. Bu olumsuz gelişmenin yegane sorumlusu da AB'nin Türkiye'ye karşı uyguladığı 'Ortaklık Politikası' ve bunun ticari,ekonomik ve siyasal ilişkilere yansıyan bildik dışlayıcı tavrıdır. Bu tavrın somut göstergesi de Helsinki Zirve Kararları sonucu ve KOB ile Türkiye'ye karşı dayatılan AB'nin yerine getirilmesi mümkün olmayan dayatmalarıdır. Türkiye lehine bir sonuç doğurmayan bir ilişkiyi devam ettirmenin Türk ekonomisine ve ileride de (Kopenhag kriterlerinin siyasi kısmı hatırlansın) ülkenin ulusal bütünlüğüne maliyeti çok daha fazla ağır olacaktır. Bunun bedeli de, Sayın Bülent Ecevit'in Türk ulusuna ve tarihe karşı ödeyemeyecek kadar ağırdır.

Türkiye 60'lı, 70'li, 80'li ve 90'lı yıllarda hem ekonomik hem hukuksal ve hem de siyasal yapısıyla ne AA ve ne de KP yükümlülüklerini göğüsleyebilecek durumdaydı. Altından kalkınması mümkün olmayan bu yükümlülükleri üstlenmenin yanlışlığını bu yılların tecrübesi gösterdi. 1976 yılında, zamanın Başbakanı Sayın Bülent Ecevit, Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik ve mali zorluklarından dolayı, Türkiye'nin AB'ne karşı KP' den kaynaklanan yükümlülüklerini beş yıl boyunca erteleme kararı alarak, Yunanistan'ın

tek başına AB'ne tam üyelik yolunu açmış oldu. Yine aynı Sayın Bülent Ecevit, 70li yıllardaki ekonomik buhran ve mali krizin çok daha ilerisinde olan Türkiye'yi, Helsinki Zirve Kararları ve Katılım Ortaklığı Belgesi ile, sonu meçhul bir ilişkiye sürüklemenin yolunu açmıştır.

Özetle; Türkiye'nin tam üye olmak istediği AB, 1960lı yılların AET'si olmaktan çoktan çıktı. AB'de ve dünyadaki değişimler ve yeni oluşumlar, AB-Türkiye ilişkilerini yeniden gözden geçirilmesini zorunlu kılıyor. Bu ilişki sonucu imzalanan ve uygulanan AA, KP ve GB belgelerin, Türkiye lehine olumlu ticari, ekonomik ve mali sonuçlar doğurmadığı açıkça anlaşılmıştır. GB, Türkiye açısından bir kazanım olmaktan ziyade bir külfettir. GB sonrası oluşan Türkiye'nin zararı, AB yükümlülüğüne rağmen, siyasi nedenlerden dolayı AB kaynaklarınca karşılanmamaktadır. Türkiye'ye ekonomik, siyasi ve ticari külfetten başka bir kazancı olmayan AB ile mevcut ilişkiyi devam ettirmenin hiçbir manası yoktur.

8. Türkiye AB Ortaklık İlişkisinin Hazin Sonu

AB-Türkiye Ortaklık İlişkilerini yakından takip edenler şu gerçeği çok iyi biliyorlar ki, Türkiye, AB tarafından sürekli olarak kendi çıkarı söz konusu olduğu sürece ekonomik ve siyasal anlamda bir "partner" olarak lanse edilerek sürekli oyalanmıştır. Türkiye, AB tarafından bu güne kadar hiçbir zaman bir "partner" olarak algılanıp ona göre muameleye tabi tutulmadı. AB, çoğu zaman bir muz cumhuriyetine karşı takınmadığı tavrı, Türkiye'yi yönetenlerden aldığı cesaretle Türkiye'ye karşı sergilemiştir. Türkiye, Batının çıkarlarını zedelediği sürece, AB tarafından hep "gerekli şartları yerine getirirseniz aramızda yeriniz olur" denerek sürekli "oyalanmış" ve "okşanmıştır". AB'nin bu iki yüzlü Türkiye politikasına kararlı bir şekilde karşı koymamanın sonucu, AB ve bazı yetkilileri Türkiye'ye karşı kendi sömürgeleri gibi davranışlar sergilemişlerdir. İşte Türkiye AB ilişkilerindeki asıl sorun da bu noktada başlıyor. AB-Türkiye ilişkilerinin temel sorunu, sayın Özdem Sanberk'in 19 Aralık 2000 tarihli Milliyet Gazetesindeki "AB ile ilişkilerimizi bir ortaklık ilişkisi şeklinde görebilsek bunun önemini kavrarız" tespitinde yatmıyor. Tam tersine! Asıl sorun, AB'nin Türkiye'yi kendisinin bir "ortağı" olarak algılayıp ona göre muamele yapmamasından ve Türkiye'ye bir sömürgesiymiş gibi davranmasından kaynaklanıyor.

Batı Avrupa Entegrasyonunun oluşumunda başlangıç olarak ekonomik işbirliğinden ziyade, siyasi nedenler ağır bastığından, AB-Türkiye Ortaklık İlişkisi de özünde siyasi nedenlerle başlamıştır ve halen bugün de böyle devam etmektedir. Bugün Türkiye AB açısından ekonomik ve ticaret hacmi itibariyle her hangi bir önem arz etmiyor. AB'nin Türkiye'ye verdiği önem ekonomik değil siyasidir. Oysa AB Türkiye açısından hem ekonomik hem de siyasal alanda hayati derecede önemlidir. Türkiye'nin bölgesindeki jeopolitik konumu Batının iştahını kabartmasaydı, Türkiye Ortadoğu ve Akdeniz'de Batının petrol ve güvenlik alanlardaki çıkarları açısından önemli görevler üstlenmeseydi, yine bir NATO üyesi olan Türkiye eski Sovyetlere karşı bir kalkan olarak kullanılmıyaydı ve dönemim AET'sinin nüfus alanlarını genişletme hedefinin bir basamağı olmasaydı, günümüzün AB'si, Türkiye ile bırakınız bir 'Ortaklık Anlaşması' nı imzalamayı, Türkiye'yi bir devlet olarak dahi algılama zahmetine katlanmayacaktı.

AB Türkiye'ye karşı hep keyfi bir davranış içine girmiştir. Buna rağmen, Türkiye'nin resmi söyleminde Helsinki Zirve "kararını" ve KOB'ni birer zaffer olarak göstermesi gerçeklere aykırıdır.

Gerek Türkiye'nin yapısal bozuklukları ve gerekse de AB'nin "Ortaklık Politikası", Ankara Anlaşmasında öngörülen amaçlarından, özellikle de "Türkiye'nin ekonomik kalkınmışlığını ve Batı Avrupa entegrasyon sürecine dahil edilmesini" gerçekleşmedi. Ne AB Türk ekonomisinin gelişmesi için taahhüt ettiği özel uygulamaları devreye koydu ne de ülke politik, sosyal ve ekonomik olarak AB standartlarına yakınlştırıldı. Bunun için gereken çaba AB tarafından gösterilmedi. Tam tersine, Türkiye AB normlarından hızla uzaklaşır bir görünüm sergiliyor. AB ile Türkiye arasındaki ekonomik, sosyal, siyasal ve hukuksal alanlardaki gelişmişlik oranı sürekli olumsuz yönde gelişti, Türkiye hep açık verdi. Taraflar arasındaki ekonomik, siyasi ve iş ahlakı farkı gelinen noktada bir uçurum oldu. Türkiye'nin her türlü olumsuzluğa rağmen kaydettiği olumlu gelişmelerde (AB ile ticaret hacminin genişliği, ekonomisinin dışa açılması, insan hakları ihlalleri iddialarındaki azalmalar, demokratik ortamın daha da gelişmesi, bölücü teröre ve siyasal İslâmcılığa karşı gösterdiği kararlı direnişi vb) AB'nin her hangi bir payı ve katkısı yok. Hatta bazı AB ülkelerine (Almanya, Fransa ve İtalya gibi) kalsaydı, Türkiye

bölücü teröre teslim olmalı ve aynı masada oturarak terör ile pazarlık yapmalıydı. Örneğin Danimarka Dışişleri Bakanı Peterson, Mart 2000 başında Türkiye'yi ziyareti dolayısıyla sayın Başbakan Bülent Ecevit ile görüşmesinde, AB'nin Türkiye'ye karşı özellikle de mali yükümlülüklerini niçin yerine getirmediğini izah etme yerine,

"AB insan hakları normları gereği Türkiye'de Kürtçe yayın yapan bir televizyon kurulmasını istedi" (Hürriyet, 4 Mart 2000) küstahlığında bulunmayı tercih ediyor. Bir sömürge valisi edasıyla Türkiye devletinin Başbakanına karşı yapılan bu açıklama dahi, AB'nin Türkiye politikasını anlamaya fazlasıyla yetse gerek. Türkiye'de Kürtçe televizyon açılıp açılmamasının ülke bütünlüğü açısından getirisi veya götürüsü ile, yabancı güçlerin ülkemizin içişlerine kendi sömürgeleri gibi davranması arasındaki farkı bilmeyen sözde demokrat ve aydın geçinen çevrelere bay Peterson ve benzerleri bıyık altından gülüyor olsa gerek.

Kaynaklar

- Abkommen zur Gründung einer Assoziation zwischen der Europäischen Wirtschaftsgemeinschaft und der Türkei. Amtsblatt: Europäischen Gemeinschaft, Nr. L 217/3587ff vom 29. Dezember 1964
- AET: Vertrag zur Gründung der Europäischen Wirtschaftsgemeinschaft. Grundlagen der Europäischen Gemeinschaft. Text des EWG-Vertrages und der ergänzenden Bestimmungen nach dem Stand vom Oktober 1990. Bonn: 5. Auflage. Bearbeitet und eingeleitet von Thomas Läufer. Europäische Union Verlag, 1990.
- Avrupa Adalet Divanı Kararı, Sig.Rspr. EuGH 1987
- Beckmann, Albert: Europarecht. Das Recht der Europäischen Wirtschaftsgemeinschaft, 3.Auflage. Köln. Carl Hermanns Verlag 1980
- Belletin der EG, 1/1965, S.20
- EGKS-Vertrages: Vertrag über die Gründung der Europäischen Gemeinschaft für Kohle und Stahl vom 18. April 1951. Internationale Verträge - Europarecht. Textausgaben mit Anmerkungen und Verweisung sowie einem systematischen und einem alphabetischen

Inhaltsverzeichnis und einem ausführlichen Sachverzeichnis 24. Ergänzungslieferung. Stand vom 15. Januar 1966, München. C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, S. 145ff.

- Europäischen Union. Beschluß des Rates über einen gemeinsamen Standpunkt der Gemeinschaft im Assoziationsrat EG-Türkei über die Durchführung der Endphase der Zollunion, in: Europäischen Union: Interinstitutionelles Dossier Nr. 95/0101. (ACC). 7092/95, Brüssel, 9. Juni 1995
- Fındıkcı, Aydın. Helsinki Zirvesi Sonrası Türkiye- Avrupa Birliği İlişkilerinde Yeni Oluşumlar, Mülkiye, Mülkiyeliler Birliği Genel Merkezi Yayın Organı. Mayıs-Haziran, sayı 222, cilt XXIV
- Gablers Wirtschafts-Lexikon. Band 1. A-B-12., vollst. neu bearb. u. erw. Auflage. Wiesbaden 1988.
- Gimbel, John. Die Entstehung des Marshall-Plans, bkz. Marshall-Plan ve Westdeutsche Wiederaufstieg. Positionen-Kontroversen, Steiner 1980
- Goralczyk, Dietmar: Die Marxsche Theorie der Weltmarktbeugung des Kapitals und die Rekonstruktion des Weltmarkts nach 1945, in: Europäischen Wirtschaftsgemeinschaft (EWG). Zur politischen Ökonomie der westeuropäischen Integration. Hrsg.: Frank Deppe, Hamburg: Rowohlt Taschenbuch Verlag, 1975
- Hasse, Rolf: Die Europäischen Integration. Bilanz und Perspektiven. Wirtschaft wissenschaftliches Studium (WiSt) Heft 7. Juli 1989 München: Verlag Franz Vahlen und C.H. Beck
- Hollenweger, Peter: Die Assoziation von Staaten mit internationalen Organisationen, Zürich 1967.
- Milliyet, 25 Şubat 2001 (12 milyon turist 12 milyar dolar)
- Sanberk, Özdem. Ancak güçlü bir AB Türkiye'yi hazmedebilir, Milliyet, 19 Aralık 2000
- Statz, Albert: Die Entwicklung der westeuropäischen Integration- ein Problemaufriß, in: 1992 Projekt Europa. Politik und Ökonomie in der Europäischen Gemeinschaft. Hrsg. Frank Depp/Jörg Huffschmid/Klaus-Peter Weiner. Frankfurt:Pahl-Rugenstein, 1989
- Schmuck, Otto: Von der EG zur Europäischen Union. Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung, 1993
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Statistical Indicators 1923-1990, Ankara 1992

- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı . Kreselleřme, Blgesel Entegrasyonlar ve Türkiye (Deęerlendirme Raporu). T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı zel İhtisas Komisyonu Raporu. Ankara 1995)
- Urteil des Europäischen Gerichtshofes vom 30.9.1987, in: Sig.Rspr. EuGH 1987, S. 3719.
- Wolfram, Dieter: Die Assoziierung der überseeischen Gebiete an die EWG. Eine Untersuchung der völkerrechtlichen Problematik, Köln. Carl Hermanns Verlag 1964, S. 20.
- Zusatzprotokoll, in Amtsblatt der Europäischen Gemeinschaft, Nr. L 217/ 3687 ff vom 29. Dezember 1964.